

Bruggenbouwer of onheilsprofeet? Het 'wij' van Paul Scheffer.

Baukje Prins

Het lijvige boekwerk Het land van aankomst is te lezen als het verslag van een zoektocht naar de oplossingen voor 'Het multiculturele drama' dat Scheffer in januari 2000 aankondigde. Daarna volgden de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, en de nog immer groeiende populariteit van Geert Wilders en Rita Verdonk. Geen wonder dat Scheffer zijn gelijk meer bevestigd kreeg dan hem lief was; geen wonder dat het zeven jaar duurde voordat het hem lukte dit project af te ronden. Vele betrokkenen, inclusief onze huidige minister van Wonen, Wijken en Integratie, hebben zijn boek al aanbevolen als ware het hun langverwachte bijbel.

Burgerschap en gemeenschapszin

Het land van aankomst is volgens Scheffer geschreven vanuit de vaste overtuiging dat de botsingen en wrijvingen die processen van grootschalige immigratie nu eenmaal met zich meebrengen, geen bron van wanhoop hoeven zijn. Integendeel: de maatschappelijke tegenstellingen kunnen worden overwonnen, mits we de problemen die de komst van grote groepen immigranten met zich hebben meegebracht onder ogen willen zien.

Zo moeten we ons realiseren dat zowel nieuwkomers als gevestigden lijden aan gevoelens van vervreemding en verlies. Enerzijds is voor immigranten hun integratie in een vreemd land een **brutal bargain**: men verliet het land van herkomst vanwege armoede en/of politieke onzekerheid, maar de nieuwe woonplaats blijkt niet het land van melk en honing. Het eigen sociaal en cultureel kapitaal verliest zijn waarde, vanzelfsprekende normen en waarden worden ondermijnd, familieverbanden verbrokkelen. Maar ook de gevestigden raken 'uit het lood geslagen': door de komst van immigranten voelen zij zich vaak vreemdeling in eigen land. Het is daarom begrijpelijk dat beide groepen zoeken naar nieuwe ankers. Immigranten zoeken houvast bij hun godsdienst, gevestigden idealiseren de vertrouwde homogene gemeenschap van vroeger. Alleen wanneer over en weer de gevoelens van onvrede serieus worden genomen, is uitzicht op een nieuw 'samen' mogelijk. Enkele grondregels van integratie waarop Scheffer telkens

terugkomt zijn: de noodzaak van een zeker gevoel van gemeenschap, en wederkerigheid op basis van gelijke behandeling.

Hij komt ook met meer concrete voorstellen. Zo pleit hij voor een selectief immigratiebeleid. Immigratie van ongeschoolden uit niet-Europese landen moet zoveel mogelijk worden beperkt, die van hooggeschoolden, met name uit India en China, bevordert. De (Amerikaanse) geschiedenis leert dat de behoefte van het land van aankomst beter kan bepalen welke en hoeveel immigranten het toelaat. Er bestaat namelijk een samenhang tussen selectieve immigratie en de kwaliteit van de integratie: niet alleen omdat hooggeschoolden gemakkelijker integreren, maar ook omdat doorgaande immigratie van bepaalde nationale groepen bijdraagt aan de vorming van etnische enclaves.

Het integratiebeleid moet gericht zijn op de vorming van volwaardig burgerschap. Een open samenleving vraagt om burgers die enerzijds zelfstandig kunnen denken en oordelen, en die anderzijds sociaal betrokken zijn en zich realiseren dat zij deel uitmaken van een gezamenlijke cultuur en geschiedenis. Zowel binnen de stad en de natie, als binnen het multi-nationale Europa hebben burgers behoefte aan een gezamenlijk 'wij'.

School, werk en gezin

Met name via school, werk, en gezin kan individuen verantwoordelijkheidsgevoel voor hun wijdere omgeving worden bijgebracht. Wat betreft het onderwijs voelt Scheffer veel voor de invoering van een maatschappelijke stage, en juicht hij de recente literaire en historische canonvorming toe - zolang deze tenminste ook aandacht besteedt aan de schaduwkanten van de Nederlandse cultuur en geschiedenis. Ook arbeidsparticipatie versterkt de economische en culturele integratie. Scheffer constateert dat er in veel Europese landen sprake is van een relatief grote werkloosheid onder migranten. Dat heeft hen maatschappelijk geïsoleerd en afhankelijk gemaakt van het sociale zekerheidstelsel. Hij stelt voor om mensen pas recht op een uitkering te geven nadat zij een aantal jaren hebben gewerkt. Dergelijke maatregelen moeten wel, in overeenstemming met het principe van gelijke behandeling, voor alle nieuwkomers op de arbeidsmarkt gelden, dus voor zowel schoolverlaters als migranten.

Maar Scheffer pleit vooral voor een herwaardering van het gezin. Om dat uit te leggen gaat hij echter niet primair in op het gezin als de plek waar wij als 'nieuwkomers' in deze wereld leren om met onszelf en anderen om te gaan. Met de Duitse demograaf Kaufmann is Scheffers grootste zorg de dramatische teruggang

van het aantal kinderen dat in Europa wordt geboren. Hiermee wordt 'het contract tussen de generaties' doorbroken volgens welke de jongere generatie uiteindelijk voor de oudere gaat zorgen. Zelfs een enorme immigratiegolf zou onvoldoende zijn om de groeiende vergrijzing tegen te houden. Daarom is 'de vraag hoe we bevorderen dat mensen ervoor kiezen om kinderen te krijgen [?] tamelijk urgent'. Het doel moet bovendien niet slechts zijn om meer kinderen op de wereld te zetten, 'maar vooral om het aantal gezinnen te vermeerderen dat in staat is kinderen op een succesvolle manier groot te brengen.'

Hoe denkt Scheffer een dergelijk beleid gestalte te geven? Hij haalt opnieuw Kaufmann aan, die een belastingregime voorstelt om het stichten van een (groot) gezin financieel te belonen, en kinderloze volwassenen extra te belasten. Maar hoe voorkom je met zo'n maatregel dat dan juist 'slechte' ouders meer kinderen op de wereld gaan zetten? Moeten mensen soms aan bepaalde criteria voldoen, bijvoorbeeld qua opleiding of gebleken geschiktheid voor het ouderschap? Aangezien Scheffer even daarvoor had vastgesteld dat de onderhandelingshuishouding van het moderne gezin het beste voorbereidt op burgerschap, terwijl de meeste migranten nog een 'gezagsgetrouwe opvoedingsstijl' hanteren die leidt tot 'mislukte socialisatie', heeft het er alle schijn van dat hij hier een ballonnetje oplaait voor een etnische bevolkingspolitiek. Dat lijkt me strijdig met zijn principe van gelijke behandeling, en bepaald niet een bijdrage aan het nieuwe, inclusieve 'wij' dat hij zo graag in Nederland ziet ontstaan. Bovendien bestempelt het mensen die tot hun spijt geen kinderen kunnen krijgen tot minderwaardige burgers, en stelt het vraagtekens bij het maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel van bewust kinderloze, vaak hoogopgeleide en hard werkende vrouwen. Of vindt Scheffer dat de overheid niet zozeer moet straffen als wel stimuleren? Ik zie de SIRE reclames en Postbus 51-spotjes al voor me: 'een goede meid is op het moederschap voorbereid' of: 'bemin en begin een gezin'!

Het eigen gelijk

Sinds de verschijning van het multiculturele drama-essay nam Scheffer stapels literatuur door over de geschiedenis van immigratie elders in de wereld. Bovendien, zo vertelt hij, leerde hij veel van de talloze persoonlijke ontmoetingen en openbare discussies met mensen uit alle lagen van de bevolking. Maar het wordt me niet duidelijk wat hij dan heeft geleerd. Al in 1996, in de door hemzelf en Koen Koch geredigeerde bundel *Het nut van Nederland*, pleitte Scheffer voor een herwaardering van de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis, hetgeen hij ook toen al noodzakelijk achtte voor de integratie van immigranten. Toentertijd kritiseerde hij Nederland als een 'land zonder spiegel' primair uit zorg om de plaats

van Nederland binnen Europa. Maar tien jaar geleden was zijn inzet niet anders dan anno 2007: 'de verdediging van een open samenleving, die duidelijke grenzen stelt aan de (sic!) culturele veelvoud'. Pikant detail is wel dat hij deze visie toen presenteerde als een verdediging van het multiculturalisme, terwijl dezelfde visie nu wordt opgevoerd als kritisch alternatief voor het multiculturalisme.

Om te illustreren hoe leerzaam zijn zevenjarige 'inburgering in eigen land', zoals hij het zelf noemt, was, vertelt Scheffer een aantal anekdotes. Helaas kan ik daar met de beste wil van de wereld niet uit opmaken hoe die ontmoetingen zijn opvattingen, of hemzelf hebben veranderd. De verhalen illustreren vooral zijn eigen gelijk: dat moslims best in staat zijn tot zelfkritiek (een imam: 'Moslims zijn de grootste bedreiging voor de islam'), dat er veel frustraties en bitterheid bestaat bij migranten ('alles wat van ver komt vinden jullie interessant, behalve de mensen'), en dat hij als spreker de aanvankelijke weerstand ('U hebt de graankorrels geleverd waar de populistten het meel van hebben gemaakt') wist te doorbreken ('een ware vriend spreekt ook bittere woorden').

Dat is ook de indruk die het boek als geheel op mij achterlaat. Zo wordt er overvloedig geciteerd, maar nagenoeg alle citaten bevestigen Scheffers eigen visie. Zijn omschrijving van het multiculturalisme als 'de gedachte dat de samenleving wordt gevormd door min of meer op zichzelf staande culturele gemeenschappen, die op tal van gebieden zoals de rechtspraak, het onderwijs en de arbeidsmarkt apart behandeld zouden moeten worden' (p. 269) is op zijn best vaag, op zijn slechtst een stroman. De enige verdediger van het multiculturalisme die enkele keren wordt geciteerd is de Canadese filosoof Will Kymlicka. Maar ook bij hem haalt Scheffer slechts zijn eigen gelijk. Zo haalt hij een uitspraak aan die de groeiende legitimatiecrisis rond immigratie moet aantonen: 'het vroegere gevoel van zelfvertrouwen en optimisme in Canada [...] heeft plaatsgemaakt voor het gevoel dat de dingen uit de hand lopen.' Hoewel niet aangegeven, komt deze uitspraak waarschijnlijk uit ***Finding Our Way. Rethinking Ethnocultural Relations in Canada***, een studie uit 1998 waarin Kymlicka deze morele paniek juist bestrijdt door overvloedig bewijs te leveren van het succes van het multiculturalisme in Canada. Maar dat vertelt Scheffer er niet bij.

'Wij' en 'zij'

De taal kan volgens Scheffer een middel zijn dat bijdraagt aan de vorming van een nieuw 'wij'. Sommige termen zijn inderdaad van 'gelegenheidswoorden' tot verlegenheidswoorden geworden, omdat ze migranten in de positie van buitenstaanders plaatsen. Scheffer voegt de daad bij het woord: de begrippen

'allochtoon', 'autochtoon' en 'etnische minderheid' vermijdt hij. In plaats daarvan spreekt het boek over moslims, migranten, of nieuwkomers en gevestigden. Maar deze pogingen tot inclusiviteit worden teniet gedaan door de ongelijke (tekst)behandeling van nieuwkomers op talloze andere plaatsen. Het 'wij' van **Het land van aankomst** is bijna zonder uitzondering het 'wij' van de gevestigden: 'Wanneer we het spoor van de migranten terugvolgen naar het land van herkomst dan zien we een onzekerheid die ook de onze is geworden [?] Wat ooit hun en onze bedoelingen zijn geweest, het doet er lang niet meer toe. De wereld heeft zich in onze wijken genesteld?' Zelfs de slotzin, hoe warm deze ook klinkt, spreekt alleen de autochtone Nederlander aan: 'Wanneer we begrijpen dat een ontspannen samenleving om een inspanning vraagt, kunnen we met overtuiging tegen mensen die van heinde en verre komen zeggen: welkom.'

Die asymmetrische tekstbehandeling vindt ook plaats wanneer het gaat om de weerstanden die 'over en weer' optreden bij immigratie. Volgens Scheffer moet de aanhang van populistische partijen als Fortuyn en De Winter worden gezien als een oproep tot kritisch zelfonderzoek, want 'hier worden dieper liggende gevoelens van onveiligheid en onbehagen verwoord.' Het gaat om gevoelens van verlies en vervreemding die door de bestuurlijke elite serieus genomen dienen te worden, want door globalisering en immigratie dreigt inderdaad een democratisch tekort te ontstaan. Ook onze nationale identiteit verdient een kritisch zelfonderzoek. Maar dat betreft niet de rechtlijnigheid, het conformisme, en de informele dwang tot aanpassing die door zovele buitenlanders vroeger al werd waargenomen, maar de in onverschilligheid omgeslagen tolerantie, de zelfgenoegzame zelfrelativering en de cultuur van vermindering. Deze impressies van wat Nederlanderschap inhoudt zijn gebouwd op een onderscheid tussen een conformistisch en rechtlijnig volk (van het schone stoepje en het burgerfatsoen) en een relativiserende intellectuele en politieke elite (die naar binnen toe gedoogde en naar buiten toe moraliseerde). De elite dient zich volgens Scheffer op haar houding te bezinnen. Maar 'het volk' laat hij met rust. Terwijl het juist diezelfde rechtlijnigheid en neiging tot conformisme zijn die zoveel 'gewone' mensen aanspreken in de ferme taal van Wilders en Verdonk. Waarom zou de elite alleen maar naar hen moeten luisteren? 'Gewone mensen' hebben heus niet alleen gevoelens en ervaringen, ze hebben ook een volwassen politieke opinie die je kunt tegenspreken.

Tegenspreken is wel precies wat Scheffer doet wanneer hij de weerstanden aan de kant van migranten serieus neemt. Weliswaar worden ook die veroorzaakt door ervaringen van vervreemding en verlies. Maar wat hij hen aanreikt is de **brutal bargain**

die immigratie nu eenmaal is. Bovendien heft hij tegen hen het opgeheven vingertje van de beschavingsmissie: moslims moeten beter leren omgaan met kritiek, zij moeten hun eigen achterban aanspreken op radicale tendensen, men moet zich verdiepen in het land waar men woont, zich niet een slachtofferrol aanmeten, en erkennen dat het recht op vrijheid van godsdienst impliceert dat ook anderen dat recht hebben, etcetera. .

Onheil

Terwijl Scheffer zijn betoog begint en eindigt met een boodschap van hoop en gemeenschapszin, domineert in het boek de stijl van de onheilsprofeet. Positieve en minder positieve toekomstvoorspellingen worden naast elkaar gezet, maar het doemscenario krijgt telkens het laatste woord. Het omineuze taalgebruik doet de rest. Sprekend over de problematiek van vergrijzing, gaat het om een 'explosieve kwestie', 'revolutie', 'diepgaande' veranderingen, 'enorme aantallen', 'nooit eerder', 'grote spanningen', 'er is een groot risico' op 'stagnatie', 'crisis', 'verstarring', en een eerder rapport van deze strekking veroorzaakte een 'shokeffect.' Elders stelt hij: 'mocht de beweging van mensen inderdaad niet beheersbaar zijn, dan is het geen gewaagde voorspelling dat de wereldwanorde binnen onze grenzen voor een hevige polarisering zal zorgen in de samenleving,'

Van een bijbel zijn (gelukkig) vele interpretaties mogelijk. Helaas moet ik na lezing van Het land van aankomst concluderen dat voor mij de woorden van de bruggenbouwer worden overschaduwd door de retoriek van de onheilsprofeet. De aanwezigheid van niet-westerse migranten vormt voor hem toch primair een bedreiging van de verworvenheden van onze westerse samenlevingen die alleen met uiterste inspanning kan worden bestreden. Dat is niet het inclusieve 'wij' dat ik mij voorstel van een nieuw Nederland.

Baukje Prins is docent sociale en politieke filosofie aan de Faculteit Wijsbegeerte, Rijksuniversiteit Groningen en auteur van Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland (Van Gennep 2004).